

УДК 378.654

Старовойтенко Наталія Василівна,*кандидат педагогічних наук, доцент Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси***Лецинський Олександр Петрович,***доктор педагогічних наук, професор Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси***Рига Тетяна Миколаївна,***кандидат біологічних наук, доцент Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси*

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА ЗІ СТУДЕНТАМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розглядається проблема педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами. Проаналізовано ставлення студентської молоді до особливостей контактної педагогічної взаємодії. Підкреслюється важливість позитивного психологічного клімату повсякденного педагогічного спілкування у вищій школі, зокрема акцентовано увагу на бар'єри, що заважають партнерству в спільній діяльності викладачів і студентів.

Ключові слова: педагогічне спілкування, стилі педагогічного спілкування, бар'єри професійно-педагогічного спілкування, комунікативні прийоми, педагогічний гумор.

Старовойтенко Н.В., Лецинский А.П., Рига Т.Н., К проблеме педагогического коммуникативного взаимодействия преподавателя со студентами в условиях учебно-воспитательного процесса высшего учебного заведения

В статье рассматривается проблема педагогического коммуникативного взаимодействия преподавателя и студентов. Проанализированы отношения студенческой молодежи к вопросу контактного педагогического взаимодействия. Подчеркивается важность психологического климата повседневного педагогического общения в высшей школе. Акцентируется внимание на барьеры, которые мешают партнерству в общей деятельности преподавателей и студентов.

Ключевые слова: педагогическое общение, стили педагогического общения, барьеры профессионально-педагогического общения, коммуникативные приемы, педагогический юмор.

Starovoitenko N.V., Leschynskiy O.P. Ryha T.N., The Problem of Teaching Communicative Interaction between Teacher and Students in Terms of the Educational Process of Higher Education Institution

In the article the problem of pedagogical communicative co-operation of teacher and students is examined. The evaluation of students youth's relations are analysed in relation to the features of pedagogical co-operation. Importance of positive psychological climate of everyday pedagogical communication in higher school is underlined. Special attention is paid to barriers that influence partnership of teachers and students.

Key words: pedagogical communication, styles of pedagogical communication, barriers of professionally-pedagogical communication, communicative techniques, pedagogical humour.

Постановка проблеми. Відомо, що педагогічне спілкування виступає як важлива сфера морально – духовного вдосконалення особистості. Педагогічна діяльність – це діяльність не індивідуальна, а спільна. Вона завжди спільна вже тому, що в педагогічному процесі є обов'язково дві активні сторони: викладач і студент. Педагогічна діяльність практично завжди є «ансамблевою», оскільки студент в процесі навчання взаємодіє одночасно не з одним викладачем, а з цілою групою викладачів. Тому їхня педагогічна діяльність буде найбільш ефективною, їхні зусилля залишають найбільший слід в особистості молоді людини у випадку, коли діяльність викладачів виявляється спільною, погодженою, «ансамблевою».

Відомо, що навчання – це не просто передача інформації, знань, а складні людські взаємини. Незаперечний той факт, що всі знання і практичні уміння викладача можуть передаватися студентам лише завдяки живому й безпосередньому спілкуванню з ними. Для багатьох викладачів очевидна істина: студенти нерідко переносять ставлення до викладача на предмет, який він викладає. На цих стосунках вибудовується складна й об'ємна піраміда навчання і виховання, через них відбувається проникнення педагога в душевний світ студентів, щоб виробити у них первинні навички співтворців власної особистості. Саме такі стосунки, їх мистецькі, моральні, психологічні, технологічні складники не завжди усвідомлюють педагоги як важливий засіб удосконалення їхньої педагогічної діяльності. У своєму дослідженні ми виходимо з того, що комунікативна взаємодія викладача і студентів є необхідною умовою формування морально-духовних цінностей молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічного спілкування, зокрема спілкування викладача зі студентом (цілі, функції, стилі, позиції викладача у спілкуванні, труднощі взаємодії, комунікативні прийоми тощо) достатньою мірою висвітлена в працях О.О. Бодальова, І.Д. Беха, Л.В. Долинської, І.С. Зязюна, В.О. Кан–Калика, С.В. Кондратьєва, О.В. Киричука, Л.Г. Подоляк, М.О. Степанова, Н.В. Чепельової, В.І. Юрченка та ін. Педагогічне спілкування – є способом реалізації змісту, методів і прийомів педагогічних впливів, спрямованих на формування особистості студента [2, с. 196]. У контексті педагогічного спілкування у вищій школі досліджувалися проблеми рівнів спілкування викладача зі студентами, способів комунікативної взаємодії викладача і типологія його стосунків зі студентами, моделі поведінки викладача (Л.М. Мітіна, І.М. Юсупов) педагогічного артистизму (Булатова О.С.). Вітчизняні вчені розробляють системний підхід до формування комунікативних умінь (В.В. Каплинський, Л.О. Савенкова), вивчають зв'язок комунікативних умінь з культурою: комунікативною (В.В. Полторацька, педагогічною (М.П. Васильєва), загальною (О.П. Рудницька). Узагальнюючи теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених, можна зробити висновок, що системні дослідження проблеми комунікативної взаємодії викладача зі студентами, доцільно поглиблювати і розвивати. Спілкування викладача зі студентом є специфічним, тому що за статусом вони перебувають на різних позиціях: викладач організовує взаємодію, а студент сприймає її і включається в неї. Завдання викладача – допомогти студенту стати активним співучасником педагогічного процесу, забезпечити умови для реалізації його потенційних можливостей, тобто гарантувати суб'єкт–суб'єктний характер педагогічних стосунків [6]. Як творець міжособистісної навчальної взаємодії педагог задовольняє фундаментальні потреби студентів у розумінні, прийнятті й визнанні [1, с. 45]. Звідси, для покращення якості професійно–педагогічного спілкування в умовах вищого навчального закладу, необхідно знати думку студентів як повноцінних учасників педагогічного процесу.

Метою статті є спроба показати, як сприймається і оцінюється студентською молоддю комунікативна взаємодія в системі «викладач–студент».

Виклад основного матеріалу. У ході нашого дослідження була розроблена і впроваджена діагностична методика, що виявляє стан та особливості педагогічної комунікативної взаємодії в системі «викладач–студент». Зміст питань анкети включав такі напрямки проблеми педагогічного спілкування: загальна педагогічна культура та комунікативна культура викладача, педагогічна техніка організації професійного спілкування викладача зі студентами, соціальна самопрезентація, недоліки і бар'єри у спілкуванні.

В анкетуванні взяли участь 165 студентів третього курсу фінансово-економічного та будівельного факультетів Черкаського державного технологічного університету. Ми виключили можливість впливу опитуваних осіб один на одного. Студенти серйозно поставились до анкетування. Відповіді студентів опрацьовано за допомогою контент – аналізу. На основі проведеної методики діагностування нами з'ясовано:

Переважаючим стилем спілкування викладачів зі студентами є демократичний стиль, що проявляється у суб'єкт–суб'єктній взаємодії учасників навчального процесу. Встановлено, що 56,7 % опитаних студентів вказують на співпрацю, дружнє ставлення викладачів на заняттях та в позааудиторний час. Проте ускладнюють спілкування у системі «викладач–студент» ситуації, в яких прослідковується ліберальний (20 %), авторитарний (16,7 %), маніпулятивний (6,7 %) стиль спілкування. Жодного відсотка на рахунок «спілкування–загравання» в анкетах студентів не виявлено. Особливо високо оцінюють студенти викладачів, які використовують нестандартні прийоми спілкування, що є наслідком відходу від суто рольової позиції педагога. У стилі спілкування знаходять свій прояв особливості комунікативних можливостей викладача, характер стосунків викладача і студентів, що склалися у навчальній взаємодії, творча індивідуальність викладача та особливості студентської групи.

На думку студентів основними причинами неефективної взаємодії викладача зі студентами є: не вміння встановити контакт з аудиторією (35,2 % опитаних); нерозуміння внутрішньої психологічної позиції студента (34,4 %); складнощі керування спілкуванням під час лекційних, семінарських та інших занять (14,2 %); не вміння перебудувати стосунки зі студентами відповідно педагогічних завдань, які змінюються (11,4 %); труднощі мовного спілкування і передачі власного емоційного ставлення до навчального матеріалу (1 %); не вміння керувати власним емоційним станом (3,8 %).

Студенти цінують такі особистісно–етичні якості викладачів, як: дружелюбність, оптимізм, справедливість, дисциплінованість, ерудованість, схильність проявляти емпатію, вміння відчувати і підтримувати зворотній зв'язок, здатність до спонтанної комунікації, вміння прогнозувати можливі педагогічні ситуації, наслідки своїх впливів, орієнтація викладача на дорослу людину з розвинутою самосвідомістю. До негативних педагогічних якостей, що ускладнюють взаємодію та спричинюють конфліктні ситуації зі студентами, опитані відносять байдужість, дратівливість, не вміння управляти собою, не певненість у власних силах, відсутність етики, нездоровий гумор та емоційну холодність викладачів.

Вміння слухати – ознака педагогічної професійності. Більшість викладачів, на думку 79,4 % опитаних студентів, володіють прийомами активного слухання. Проте, як зазначають студенти, викладачі недостатньо використовують такий вид слухання, як «уважне мовчання». На питання «Що заважає ви-

кладачеві слухати студента?» ми отримали такі відповіді: 48,8 % респондентів вважають, що викладач максимально намагається доповнити відповідь студента; 19,8 % зазначають, що викладач наперед знає відповідь студента і тому не проявляє інтересу; 10,6 % переконані, що зверхнє ставлення до студента заважає викладачеві дослухатися до відповіді; 13,2 % пояснюють неправильне слухання тим, що викладачі дуже цінують свій час, тому хочуть, щоб студенти відповідали швидше. Така «допомога викладача» не мотивує, а дратує студента. Як наслідок, студент відчуває себе невпевнено перед групою, губить думку, а викладач починає сумніватись у його знаннях. Цікавою була відповідь 2 % респондентів: «Викладачі недостатньо мотивують студентів до висловлення власної думки, не чітко формулюють запитання».

Почуття гумору завжди цінується у спілкуванні. Гумор знімає напругу у спілкуванні, дає емоційне розвантаження. Вміння викладача доцільно використовувати гумор на семінарських заняттях і лекціях є важливим у спілкуванні не тільки з великою аудиторією, але і в діалозі зі студентом. Щоб жартувати, потрібно добре відчувати настрій аудиторії, враховувати інтелект та психологічний стан молодих людей. З-поміж результатів нашого дослідження цікавим є ставлення студентів до педагогічного гумору. Аналіз відповідей на питання «Яка роль гумору, що використовується викладачем в процесі навчання студентів» виявив: «гумор сприяє створенню позитивної атмосфери в аудиторії» – (22,3 %) опитаних; «гумор допомагає студентам краще запам'ятати інформацію» – (10,6 %); «гумор привертає і утримує увагу студентів» – (12,3 %); «гумор дає емоційну розрядку на занятті» – (19,4 %); «гумор зменшує психологічну дистанцію між викладачем і студентами» – 12,3 %; «гумор підвищує інтерес студентів до предмету і, відповідно, до особистості викладача» (23,1 %). На думку більшості студентів, жарти педагогів не повинні бути у формі їдкої іронії та сарказму.

На запитання «Які чинники формують перше враження про викладача?» 4,2 % опитаних відповіли, що «оригінальність початку виступу перед аудиторією». Для 40,8 % респондентів важливим є зовнішній вигляд викладача (вираз обличчя, зачіска, одяг, вік) і 13,7 % відповіли, що звертають увагу на манеру говорити, настрій та невербальні сигнали. Студенти стурбовані проявами втоми та виснаження окремих викладачів.

Необхідно відзначити, що студенти, які брали участь в анкетуванні – це майбутні економісти, інженери – будівельники. Очікування почути від анкетованих традиційне «ми не «лірики» не виправдалося. Аналіз відповідей респондентів свідчить, що комунікативні вміння викладача як здатність збуджувати емоційні переживання студентів викликають довіру та бажання взаємодіяти з педагогами на більш духовному рівні, «відкривати душевні таємниці». Отже, читаємо в анкетах побажання викладачам: «більше експресії, артистизму», «бути доступнішими, розповідати не тільки про власні перемоги, але і про невдачі», «не боятися висловлювати власну думку щодо оцінки соціально-політичних подій в країні, області, місті», Переважна більшість (85 %) досліджуваних зазначають, що незабутніми є заняття викладачів, які влучно, за змістом навчального матеріалу використовують «красиві» засоби впливу на свідомість, почуття та майбутню поведінку молодої людини. «Красивими» студенти називають поетичні твори, притчі, гумор, афоризми. Мораль поетичного слова і притчі розвиває соціальний та емоційний інтелект, спонукає молодих людей зіставляти отриману інформацію з власним досвідом, аналізувати свої поведінкові характеристики.

На основі отриманих відповідей студентів ми також з'ясували, що існує позитивна залежність між рівнем академічної успішності студентів та їхньою задоволеністю комунікативною взаємодією з викладачами. Анкетування свідчить: чим вищий рівень успішності студентів, тим вища якість взаємодії з викладачами. Сильні студенти цінують у взаєминах з викладачами спільну відповідальність за результати навчальної роботи. Проте 3 % від загальної кількості опитаних «відмінників» зазначають упереджене ставлення викладачів до їхньої думки. Як наслідок, такі студенти намагаються внутрішньо дистанціюватися від викладача, який демонструє морально-духовну вищість порівняно з молодою людиною.

Результати анкетування свідчать, що не зважаючи на соціальну нерівність викладача і студента (різний життєвий досвід, ролі взаємодії), для забезпечення співробітництва слід уникати постійного домінування педагога і визнавати право студента на власну думку, позицію. В педагогічному спілкуванні немає дрібниць: «підвищений тон», «агресивна поза», «різкий жест», «зверхній погляд», «непродумана інтонація», «тихий чи занадто гучний голос», «жести-паразити» – негативно впливають на партнерські стосунки у комунікативній взаємодії. Отже, невербальна поведінка викладача є не тільки засобом спілкування, але й впливає на якість діалогу та співробітництва. Важливою є думка студентів щодо основних ситуацій, коли найчастіше порушується контакт та дружній діалог викладача зі студентами. В першу чергу – це стресові ситуації під час оцінювання знань на заліках та іспитах. Невміння викладача управляти власним психологічним станом, використовувати прийоми переконання, аргументації, позитивно мотивувати оцінку знань студента створює конфліктні ситуації.

Студентами виділено основні бар'єри педагогічного спілкування, які виникають внаслідок використання викладачами негативних комунікативних прийомів: накази, команди, погрози, застереження, нотації, повчання. «Більшість університетських викладачів розвивають творчий потенціал студентів і

його здібності до пізнання за допомогою демократичних прийомів, проте можна виділити і тих, хто не упускає можливості дорікнути молоді у збідненості інтелектуального потенціалу, спрощеності мислення, відсутності мотивації до навчання. Такі педагогічні навіювання руйнують партнерські, довірливі стосунки в системі «викладач – студенти». Ускладнюють комунікативну взаємодію викладача і студентів «бар'єр» штучно розігровою ролі; «бар'єр» побоювання групи; «бар'єр» відсутності контакту; «бар'єр» негативної настанови на академічну групу; «бар'єр» побоювання педагогічних помилок; «бар'єр» наслідування інших викладачів, «бар'єр» емоційної виснаженості.

На ефективність пізнавальної діяльності студентів впливає їхнє самопочуття на занятті, психолого-емоційний стан. Студенти, які відчують себе спокійно, розкуто, активніші в пізнанні, мають більше можливостей для творчої діяльності. Тому зрозуміла думка опитуваних щодо того, як важливо створити на занятті кожному студенту умови для успіху. Проте, як зазначено в одній із студентських анкет, «Деякі викладачі зосереджені повністю на собі. Від них студенти чують запитання і відповіді, судження і аргументи, складається враження, що всі присутні на спектаклі, де викладач – головна і єдина діюча особа». Така одностороння активність викладача пригнічує будь-яку ініціативу з боку студентів, які відчують себе тільки глядачами, слухачами та виконавцями певних навчальних інструкцій.

Цікавими для дослідження виявилися відповіді респондентів, які зазначили, що всі разом комунікативні здібності викладача нічого не варті, якщо у нього відсутнє таке особистісне утворення як справедливість. Студенти прагнуть, щоб їх оцінювали не лише за формальними (зовнішніми) параметрами (наприклад, якістю виконаного завдання), а й за мотивами певних дій, психологічним станом, у якому вони перебували. «Не підготувалась до семінарського заняття, проте чесно зізналась, що вночі писала вірш про Небесну сотню. Викладач запропонувала прочитати (у мене вірш був у мобільному). Я читала і сльози були на очах одногрупників. Викладач попросила вірш. Я переписала його до кінця пари. Отримала оцінку «за патріотизм і громадянську позицію». Приємно, що викладач вклеїла клаптик паперу з віршем у свій зошит обліку і оцінювання знань студентів».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнивши думку студентів щодо особливостей комунікативної взаємодії викладача та студентів в умовах навчально-виховного процесу вищої школи, робимо висновок, що специфічна особливість педагогічної діяльності полягає в її нерозривній єдності зі спілкуванням. У Черкаському державному технологічному університеті яскраво спостерігається перехід від авторитарної педагогіки (педагогіки тиску на особистість студента) до особистісно-орієнтованої педагогіки, яка абсолютного значення надає особистій свободі й умінню молодій людині прогнозувати і контролювати свою діяльність, вчинки, особисте життя. Результати діагностування особливостей комунікативної взаємодії викладача і студентів, підтверджують необхідність пошуку шляхів оптимізації партнерських стосунків суб'єктів навчально-виховного процесу, що сприятиме і на цій основі. Найбільш гостро сприймаються молоддю непомірно великі відмінності між студентом і викладачем в процесі навчально-виховного процесу, зокрема: відмінності в засвоєних соціальних нормах і обмеженнях, в рівні інтелекту (викладач чітко спрямований на наукову діяльність), в емоційних станах під час екзаменів та заліків, в розумінні понять «індивідуальний стиль». Зашкоджують успішній комунікації, на думку студентів, певна інерція, звичні схеми спілкування викладачів з різними категоріями студентів, тобто педагогічна ригідність. Найголовнішою ознакою професійного педагогічного спілкування, на думку студентів, є визнання і прийняття викладачем студента як особистості і на цій основі побудова взаємодії в умовах навчально-виховного процесу вищої школи. Готовність викладача до професійно-орієнтованої взаємодії передбачає єдність вмінь обміну інформацією, встановлення діалогово-партнерських стосунків, об'єктивного сприйняття та розуміння сучасних студентів. В результаті цього він створюватиме необхідні умови для повноцінного морально-духовного розвитку майбутніх фахівців.

Наступний аспект дослідження доцільно спрямувати на виявлення основних тенденцій усвідомлення викладачами особливостей комунікативної взаємодії у системі «викладач – студент».

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості / І. Д. Бех // Сходження до духовності: Наук. видання. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л. Г. Подоляк., В. І. Юрченко. – К. :ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.
3. Степанов М.А. Психология образования и педагогическое взаимодействие / М. А. Степанов // Высшая школа. – 2003. – №4. С. 76–83.
4. Федь В. Краса думки і розуму: Естетика спілкування у вузі / В. Федь // Рідна школа. – 1997. – № 9. – С. 50–52.
5. Юрченко В.І. Оцінні ставлення в педагогічній взаємодії / В. І. Юрченко // Освіта і управління. – 1998. – №4. – С. 91–98.
6. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид. допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.